

Häitsmemehed ja diskursus: keeleõigusest, -kohustusest ja -vastutusest

Karl-Martin Sinijärv

Kirjanike Liidu esimees

Siinse kirjatöö kokkujoonistamise ajal jäi pilk peatuma ajaleheartiklil, mis teatas : „Võrumaal tabatud Vietnami kokk, ehitaja, õmbleja ja varas räägivad...“. Meenuvad säherdused taiesed nagu „Tinker, Tailor, Soldier, Spy“ ja „The Cook, the Thief, his Wife and her Lover“. Peast jookseb läbi ka mõte, et kas tõesti tabati Võrumaal Vietnam. Ent peatuma jääb see mõte sõna „räägivad“ juurde. Tõepoolest, kellega, kuidas, millest ja mis keeles võiksid rääkida talvisest Kagu-Eesti metsast vargsisaabujate varjupaika viidud kaguaasialased? Eesti nimega ajakirjaniku kirjutet artikli lõpus tänatakse vene nimega tõlki; sellest, millises keeles vestlus aset leidis, teada ei anta. Ja tõesti – kodumaast nõnda kaugele eksinuna peab juba Google Translatori üle õnnelik olema, sest mida eemamal omamaast, seda hägusamaks muutuvad isiku igasugused inimõigused, nii kirjapandud kui kirjapandamatud, keeleõigus kaasa arvatud. Üleilmastumine toimub ja ilmaülesus toimib, ent mitte kõikjal ja mitte kõigile. Kas saakski ja kas peakski, on ilmatu avar iseküsimus.

Elame ajal, mil moodsate tehniliste sidevahendite abil saab teavet liigutada suurtel kiirustel ja hulgakaupa. Lisaks kõigele heale ja rakenduslikule võimaldab ja võimendab see võimekus seninähtamatutes kogustes müra. Ühtlasi on üha lihtsam erinevatest sääskedest erinevaid elevantide vormida. Veel hullem, sääskedest puhutud elevantide seast on aina keerulisem ehsat elevanti ära tunda. Nõnda on mõnegi täiesti reaalse probleemi puhul paanikat ja tühijuttu sedavõrd rohkesti üles klopitud, et asi ise kipub peegelduste ja vahu varju täiesti ära kaduma. Mida omakorda on võimalik teadlikult ära kasutada valupunkti hägustamiseks, tähelepanu hajutamiseks või odavaks, ent osavaks kamuflaažiks. Samuti saab kõikvõimalikke seisukohavõtte kommunikatsioonitunnelis tundmatuseni muuta, noppides välja mõningaid aspekte ning jättes teised tähelepanuta, kommenteerides valitud mõttearendusi massiivselt ning kommenteerides seejärel kommentaaride kommentaaride kommentaare. Tulemuseks midagi algupärandist märgatavalt erinevat ning vastavalt suunitlusele kas haip või uputatud müramerre. Nii ei teagi paljude asjade puhul enam, mida uskuda, eriti juhul, kui kindla teadmise omandamine on sedavõrd tülikaks muudetud, et uskumine jääbki ainsaks võimaluseks. Üheks niisuguseks teemaks, mille puhul tõele lähedale jõudmine aina võimatum tundub, on migratsioon. Mõlemapidine. Siin on väga palju tonte väga paljudele seintele maalitud. Seisukohti jagub napist tunnistusest, et eks me ju maailmas vaba ringiliikumise võimalust soovisimegi kuni maarahva ja maailma lõppu kuulutavate hädahüüeteni, mis kujundavad meelepilti rahast, verest, ajudest ja inimestest lootusetult ja lõplikult tühjaks voolavast Eestist, mille päästmiseks tuleb ette võtta... no täpselt ei tea, mida just, aga midagi kindlasti ja kohe. Tahaks öelda täiesti ebaoriginäälselt, et tõde on küllap kusagil vahepeal, ent seekord ei saa selleski päris kindel olla. Keegi ei tea ju täpselt, mis seis on ja veel vähem võib

teada, kas see hea või halb on – kui me sedagi teaksime, mis meile hea või halb on. Täna, tunaeile, ületulevikus. Mõni minevane halb on tänaseks päris heaks osutunud, teine tänane hea võib homme kurja vanduma panna. Rahvaloendus ei tuvastanud piisava täpsusega isegi lilla leegi hoidjate arvu, rääkimata sellest, mitu eestikeelset inimest millisel maal mis maitsega leiba teenib, kui kaua nad seda teha kavatsesid ja millist õigust millise keele kasutamisele nad siin või seal kohtavad. Maailma enimkõneldud keelel (*bad English*) pole õigusi ega kohustusi, aga tema abil saab üht-teist ära teha. Siiski on üheks peamiseks põhjuseks, mis pärast suur osa uuema aja ulgüestlasi varem või hiljem koju jõuavad, seesama eesti keel ja selle võimalikkus igapäevases asjaajamises. Sa võid kommenteerida ja niruda ja kiruda, võid isegi sedasama keelt kiruda, aga sa saad kiruda seda selles keeles. Seda õigust muilt mailt ei leia, vähemasti õigust eesti keelele tulemuslikult rakendataval kujul. Muu hulgas tähendab see ka eestikeelset õigusruumi.

Meie keel on elus keel. Seda näitab muu hulgas suutlikkus keeletülisid üles kiskuda ja neis kirglikult osaleda. Kusjuures teinekord risti vastuoksliselt positsioonidelt lähtudes. Ei ole üht ja ainsat Suurt Küsimust, mille lahendamine oleks esmane ja ainutähtis ning mille lahendamise järel voolaks taas mett ja piima Kungla rahva absoluutse kuulmise ja peenima maitsega varustet keelekõrvadesse ja keelekeelele. Oleme kuulnud seisukohti, mille kohaselt on (ametlik) eesti keel lootusetult kunstlik, konstrueeritud, reglementeeritud, ebaloomulik ja üldse vaat et kõlbmatu, eriti võrreldes sajandi(te)taguse loomuliku maakeele, tema murrete, murrakute ja mitmete mitmekesisete avaldumisviisidega. Põlgusest tänapäevase eesti keele vastu loobus näiteks Jaan Kaplinski üsna häälekalt ja demonstratiivselt selle keele tarvitamisest vähemalt oma ilukirjanduslikes ja blogitekstides, pannes lisaks pahaks ka (keele)toimetajate meelevalla kirjaniku keelepruugi üle. Samal ajal võib avalikus sõnas kohata rohkesti täpselt vastupidist meelepaha, justkui oleks reeglid lubamatult lõdvaks lastud, normidest ei peetaks kinni, kirjaoskus oleks allakäigul, raamatuid ei toimetata, lehelugudest rääkimata ning üldse on noorus hukas ja kõik pahasti. Tahaks mõlema poole pooldajaile rõõmuga „Jah!“ öelda. Sest ongi natuke nii ja natuke naa, ja peabki olema. Üksmeelt ja täiuslikku turvalisust võib leida ehk vaid surnud keelte seltsist ning ma ei julgeks väita, et nendegi puhul kõik spetsialistid kõigis küsimustes ühel nõul on. Pigem vastupidi. Küsida pole ka kellegi käest, kõik on teises ilmas ammu. Meil on küsijaid ja vastajaid, küsimusi ja vastuseid küllaga, ja see on märgiks ärksusest.

Meie keel on tugev keel. Võime kirjutada häitsmemeestest ja pärlipüüdjatest, ent võime kirjutada ka riskiohje rakkerühma kaasamisest sidusgruppide sisendpakkumuste parendamise teostamise kordasaatmise läbiviimisesse, rääkimata postmodernistliku paradigma diskursiiv-narratiivsest dekonstruktsioonist. Üks ilus eesti keel kõik. (Ah jah, tema sees on muidugi veel üks eriskummaline kehend, nimelt õiguskeel, mille oimamiseks hariliku luuletaja oiumahust piisata ei pruugi, mille valdajatel aga aegade lõpuni leib laual; meenub ühe targa sõbra vastus retoorilisevõitu küsimusele, miks küll advokaadiabi pooltund umbes sama palju maksab kui keskmise korraliku luulekogu eest honoraha antakse – advokaadiabi looming olla igaviku palge ees nii vähese kaaluga, et tema peab oma jao siin ja praegu sulas kätte saama ☺) Ja tõesti, me saame ja võime oma keelt tema värvikais varjundeis tarvitada nii kõledas kantseleis kui hubases kohvitoas, osta tas burksi või teha tas teadust. Richard Dawkins on öelnud, et

teadus on tõeluse poeesia (*science is the poetry of reality*). Tähelepanuväärne on, et selle sedastuse kohaselt on üksteise kaudu määratletavad pealtnäha äärmiselt erinevad kategooriad. Me tänases hetkes võib ju teadus olla justnagu tugevamal ja toetatumal positsioonil lihtlabase luulega võrreldes, ent tõeluses on nemad võrdsed. Täenduslikkuse seisukohast ei tohiks eales lubada iseenese sees ühel või teisel keelelaadil võimule tulla lasta, sest see hakkab tahes- tahtmata meelega mõjutama ning võib viia üheülbastumisele. Ning mis toimib nõnda inimese sees, toimib nõnda ka maailma sees. Mis omakorda toob uuesti esile paljususe tähtsuse, rõhutab erinevates keeltes sisalduvat erinevat mõtlemist, mõtlemise mitmekülgust aga ei peaks ju ükski mõtlej halvaks panema. Niisamuti võiks olla arusaadav, et õigus keelele tähendab õigust mõtlemisele ning igasugune õiguste piiramine keelelises mõttes saab viia üksnes piiratuma mõtlemise suunas.

Samas on loogiline, et õigused ilma kohustusteta toimida ei saa. Ning niisama tõsi on, et maine maailm ei ole mitte ilmtingimata ja mitte igas asjas jumalikult õiglane. Nõnda on suurkeeltele rohkesti „õigusi“ pealtnäha muidu käes, kohustuste poole peal oleks justkui vähem kirjas. Tõsi on, et inglise või isegi itaalia keeles kirjutav kirjanik ei ole oma keele säilimise ja isegi mitte edenemise seisukohalt niivõrd oluline tegelane kui näiteks eesti keeles kirjutav, rääkimata mõne huku äärel oleva keele viimasest kirjanikust. Suurkeelne kirjanik vastutab märksa rohkem oma loo ja loomingu eest kui oma keele ja kultuuri eest. Eks siit ka too vajadus ja vältimatus, miks nimelt meil on keele ja kultuuri säilimine põhiseadusesse raiutud. Ja pidagem hoolsasti silmas, et see säilimine ei pea mitte tähendama seda, et nüüd hoiame ilusti kõik need raamatud alles, kuhu olemasolev keel üles tähendat on, ning ongi säilitet. See tähendaks keele kadumist. Meile ei ole antud õigust lasta me keelel ega kultuuril kaduda. Säilimine tähendab edenemist, säilitamine edendamist, keelelises mõttes tähendab paigalpüsimine tõepoolest aina kiiremat jooksmist. Ning seda teravamalt tuleb silm peal hoida, et need vähesed inimesed, kes pidevaks eesti keele edendamiseks tegelemiseks suutelised on, kes täidavad professionaalsel tasemel me kõikide keelekohustust, mis on pinnaseks me keeleõigusele, saaksid ning suudaksid seda teha *in aeternum*. Mis viib meid tasakaaluküsimuste juurde – mida saab teha riik ja mida peab tegema inimene, mida peab tegema riik ja mida saab teha inimene? Kas üldse on võimalik õiguste ja kohustuste tasakaal keeles ja sellega seonduvas? Võiks ju olla, kui tahame vähemasti siin maal ja selle keele jaoks näha noid armsaid varjundeid ka tulevikus pigem lisanduvat kui kaduvat, ehkki elavas organismis on alati ka surevaid rakke ning selle vastu ei saa keeleski. Muuilmal oleme oma eesti keelega niikuinii kui vietnamlased Võrumaal, ükskõik, kas räägime häitsmemeestest või diskursusest.

Õiguste ja kohustuste tasakaalu puudumine kõigutab kindlat pinda vaimliste jalgade all kõige laiemas mõttes. Ma ei tea, kas inimõiguste ülddeklaratsiooni kõrvale tuleks võrdvärsena luua ka inimkohustuste ülddeklaratsioon (mille järgimine oleks eelduseks eeldusele, et kohalduvad inimõigused), kuid mulle näib küllaltki selge, et kui soovida oma keelele teatavat õiguste paketti, tuleb arvestada ka vastukaaluna toimiva kohustuste paketiga. Ning väikeste keelte puhul, milliste kandjad ja kasutajad mõistetavalt nois küsimusis eriti tundlikud (loodetavasti ka teadlikud) on, tähendab iga kättevõideldav õigus loomuldasa ka mõne kohustuse lisandumist. See ei tähenda tingimata järjekordset riigi tasandil sekkumist, ehkki kui eeldada,

et väikerahva keele säilimine ja edendamine on maailmalaiuse kultuurimustri seisukohalt oluline, siis omandavad sootuks selgema sisu kas või kirjaniku- ja kodanikupalga paljunaeruvääristet ideed, mis looksid teatavaid eeliseid väikesele (sõltuvalt kontekstist) inimrühmale, kuna sel inimrühmal on ebaproportsionaalselt suured kohustused, mis vajavad tasakaalustamist; globaalkultuurilise aspekti rõhutamine lokaalsotsiaalse kõrval asetab need algatused mõnevõrra teise valgusse. Siiski – kui me oma keeleliste õiguste tundmist ja tunnustamist eeldame eeskätt ühiskondlikul, riiklikul, ametlikul tasandil, siis kohustustega kohtume peamiselt isiklikul tasandil. Mis muudab keeruliseks nende sätestamise juriidilises mõttes, ent paneb seda suurema vastutuse igale üksikisikule. Vastutuse iseenese, oma pere, järeltulijate, isamaa, emakeele, ajaloo ja universumi ees. Kõlab suuresõnaliselt, ent on hoopis suuresisuline. Keeleõigus ja keelekohustus taanduvad lõppeks keelevastutusele.